

**HALİD SAİD HOCAYEV VE YENİ ELİFBA YOLLARINDA
ESKİ HATIRA VE DUYGULARIM ADLI ESERİ**

MUSTAFA TOKER

Ekim 1917 devrimiyle birlikte çar zulmünden kurtulduklarını, ilim ve medeniyet yolunda ayaklarındaki zincirleri kırdıklarını sanan Türkistan Türklüğü, komünist rejimin çarlık rejiminden farklı olmadığını, 1937'de yaşadıkları Türkçe aydın kıyımıyla anladıklarında iş işten geçmişti. Lenin'in vaat ettiği pembe dünyalar, Stalin'le kızıl zindanlara dönüşmüş, birçoğu ilim adamı olmak üzere yüzlerce Türk öldürülmüştür. İşte, bu kurbanlardan biri de Halid Said Hocayev'dir.

Karşı devrimci ve pantürkist faaliyetlerle vatan hainliği ve halk düşmanlığı yaptığı gerekçesiyle öldürülen Halid Said, Türkçü olması yanı sıra, değerli bir ilim adamı olmak vasfını da taşıyordu. Aslen bir Özbek Türküdür. Türkiye'de tanınmadığı gibi, ömrünün büyük bir bölümünü geçirdiği Azerbaycan'da da komünist baskı sebebiyle bugüne kadar tanınamamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra açılan arşivler sayesinde, unutturulmak istenmiş Stalin mazlumları gün ışığına çıkmaya başlamıştır.

Halid Said'den Türkiye'de ilk olarak, merhum *Besim Atalay*, *Divanü Lüğati't-Türk Tercümesi* adlı eserinin giriş kısmında söz etmiştir. Atalay burada, Rusya'da *Divanü Lüğati't-Türk*'ün tercümesi için 6 kişilik bir heyet oluşturulduğunu, bu heyetin başında da Halid Said'in bulunduğunu söylemektedir.¹ *Timur Kocaoğlu*, *Türk Kültürü*² ve *Tarih İncelemeleri Dergisi*³nde iki ayrı başlık altında yayımlanan yazısıyla Türkiye'de Halid Said'den bahseden ikinci kişi olmuştur. Ancak, burada hayatı hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir. Tabii ki bu o yıllardaki imkânsızlıklardan kaynaklanan bir durumdur. Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* adlı eserinde, J. Castagne'den yaptığı alıntıda Yeni Alfabe Komitesi üyelerini sayarken Hocayev adını da veriyor ve SSCB Merkez

1 Besim Atalay, *Divanü Lüğati't-Türk Tercümesi*, C. 1, Ankara, 1985, s. XXXI.

2 Timur Kocaoğlu, "Türkolojide Eserler II: Türkistanlı Dilci Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Türk Kültürü*, S. 266, Ankara 1985, s. 28-38.

3 Timur Kocaoğlu, "Azəri Bilgini Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (2), 1984, s. 349-359, Ankara 1986.

Yürütme Komitesi Başkanı, Özbekistan Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakanı) olarak görev yaptığını belirtiyor.⁴ Ancak, Halid Said'in lise tahsili sonuna kadar ve yüksek tahsilini bitirdikten sonra 1920-1922 yılları arasında Özbekistan'da bulunduğunu, 1922'den öldürülünceye kadar geçen ömrünü Bakû'de geçirdiğini ve Özbekistan Başbakanlığı görevinde bulunmadığını kaynaklar yardımıyla biliyoruz. Öyleyse, burada sözü edilen Hocayev Halid Said olmamalıdır. Fakat, Halid Said'in bu kurultaya katıldığı ve kurultayın üyelerinden olduğu ve o yıllarda Bakû Üniversitesi Fars Filolojisi Bölümünde okutman olarak çalıştığı da malûmdur.⁵ Demek ki, J. Castagne Hocayevleri karıştırmıştır. Hakan Coşkunarslan da "Aziz Gubaydullin"⁶ başlıklı yazısının dip notlar kısmında Halid Said'den söz eder. Halid Said hakkında en geniş bilgiyi, *Ana Sözü*⁷ adlı dergide ve *Gırmızı Terror*⁸ adlı eserde buluyoruz. Bu iki kaynak, Halid Said'in hayatı hakkında bilinmeyenleri de gün yüzüne çıkarıyor. Ancak, yazımız yalnızca Halid Said'in hayatıyla sınırlı değil. Bilindiği üzere, Halid Said'in *Osmanlı, Özbek Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı*⁹ adlı eserini Timur Kocaoğlu, yukarıda adı geçen dergilerde tanıtmıştı. Bu eser üzerinde bir de yüksek lisans çalışması yapıldı.¹⁰

Bizim tanıtmaya çalışacağımız, Halid Said'in bilinmeyen diğer bir eseridir. Bu eser, 1926'da Bakû'de gerçekleştirilen 1. Türkoloji Kurultayı'nın hazırlıklarını, icrasını ve sonuçlarını anlatıyor. *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım*¹¹ adlı, hatıra veya seyahatname diyebileceğimiz bu eser, alfabe görüşmelerinin bizzat şahidi tarafından kaleme alınmış olması ve bu kurultayda kabul edilmiş olan Birleşik Türk Alfabesi (Lâtin) ile basılan ilk eser olması yönlerinden önem arz etmektedir.

Eserin tanıtımına geçmeden önce, Halid Said'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Halid Said, 1888'de Taşkent'in Koşkurgan köyünde dünyaya gelir. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra, Taşkent'te 6 yıl medrese tahsili görür. Burada Arapça ve Farsça öğrenen Halid Said, yüksek öğrenimi için İstanbul'a

4 Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimini*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 134.

5 Kocaoğlu, "Türkolojide Eserler II: Türkistanlı Dilci Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Türk Kültürü*, S. 266, Ankara 1985, s. 29.

6 Hakan Coşkunarslan, "Aziz Gubaydullin", *Toplumsal Tarih*, S. 27, mart 1996, s. 47-53.

7 Esker Guliyev, "Halid Said", *Ana Sözü*, S. 4-6, Bakû 1991, s. 55-57.

8 Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror*, Bakû 1993, s. 165-169.

9 Halid Said, *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı*, Bakû 1926.

10 Mustafa Toker, *Halid Said'in "Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" Adlı Eseri ve Bugünkü Türkiye, Özbek, Kazak Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1995.

11 Halid Said, *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım*, Bakû 1929.

gelir. Yapılan sınavda başarılı olarak 1914'te İstanbul Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesine girer. 1918'de fakülteyi bitirir ve memleketine dönmek üzere Türkiye'den ayrılır. Ancak, iç karışıklıklar sebebiyle Türkistan'a gidiş gelişler kapalı olduğu için bir müddet Azerbaycan'da kalır. Bu süre zarfında Gence'de lise öğretmenliği yapar. Ortalığın durulmasından sonra Taşkent'e gider ve 1922'ye kadar burada Yüksek Öğretmen Okulunda müdürlük yapar. Ancak, Taşkent'in iklimi sağlığına yaramadığından Ekim 1922'de tekrar Bakû'ye dönmek zorunda kalır. 1926'ya kadar Balahani'da Mühendislik Fakültesi'nde ve Gusar'da Teknik Eğitim Okulunda okutmanlık, Bakû'deki Semerkant Kursantları (askerî öğrenci) Yatılı Okulunda müdürlük görevlerinde bulunur. 1926'dan 1934'e kadar geçen süre içerisinde Azerbaycan Yüksek Eğitim Enstitüsü ve Azerbaycan Devlet Üniversitesinde Arap Dili, Fars Dili ve Azerbaycan Dili ve Edebiyatı okutmanı olarak görev yapar. Eylül 1934'ten itibaren Prof. Dr. Veli Hulufu'nun takdimi ile SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi Dil Bölümü'ne alınır ve tutuklanana kadar (3 Haziran 1937) burada çalışır.¹²

Eski millet vekillerinden Ziya Bünyadov, 1937 kırımını anlattığı *Gırmızı Terror* adlı eserinde Halid Said'in mahkeme tutanaklarını verir. Buna göre, Halid Said, ilk sorgulamasının yapıldığı 5 Haziran'da hiçbir suçlamayı kabul etmez. Ancak, daha sonraki duruşmalardan önce işkenceye maruz bırakılır ve işlemediği suçları da kabul etmek zorunda kalır. 1916'dan beri pantürkist faaliyette bulunduğunu, Aziz Gubaydullin'in 1925'te Bakû'ye gelmesiyle pantürkist teşkilâta girdiğini, genç öğrencileri bu yola sevk ettiğini ve bu işi özellikle Özbek öğrenciler arasında, eserleri yardımıyla gerçekleştirdiğini Veli Hulufu, Gulam Bağırov, Zifeld, Cabbar Memmedzade, Hanefi Zeynalı ile pantürkist ilişkiler içinde olduğunu, 1918'de İstanbul Üniversitesinden bir grup öğrenciyle Nuri Paşa'nın ordusuna katıldığını ve o günden bu yana da bu işi sürdürdüğünü itiraf eder.¹³

Sorgulama 4 Eylül 1937'ye kadar üç ay devam eder. Nihayet, "karşı devrimci, pantürkist teşkilâtın üyesi olmak ve Türkiye için istihbarat çalışması yapmak" suçları sabit görülür.¹⁴

12 Ekim 1937'de SSCB Yüksek Mahkemesi Harbi Heyeti'nin Gezici Kurulu kararı açıklar:

¹² Daha geniş bilgi için bkz. Esker Guliyev, a.g.m; Ziya Bünyadov, a.g.e.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Bünyadov, a.g.e.

¹⁴ a.g.e., s.168.

"Sanık Hocayev, 1925'ten beri antisovyet, pantürkist, terörist bir teşkilâtın üyesidir. Bu teşkilâtın amacı, Sovyet hâkimiyetini devirmek, millî cumhuriyetleri SSCB'den ayırmak ve Türk-Tatar burjuva devletini kurmaktır. Hocayev, düzenli olarak milliyetçi propaganda yapmış, pantürkist teşkilâta yeni üyeler kazandırmış ve 1924'ten 1937'ye kadar bir dış devletin casusu olarak çalışmıştır. Bu suçları sabit görülmüş ve kurşunlanarak öldürülmesine karar verilmiştir. Hüküm kesindir, itiraz kabul edilmeyecektir ve infaz derhal yerine getirilmelidir."¹⁵

Halid Said, 13 Ekim 1937'de Bakû'de kurşuna dizilerek öldürülür.¹⁶

Halid Said tutuklandıktan bir gün sonra, eşi Sara Hanım da Sibiryaya sürülür ve tam 14 yıl burada yaşamak zorunda bırakılır. Sara Hanım sürgünden döndükten sonra, 16 Nisan 1955'te Halid Said'in mahkemesine yeniden bakılması için dilekçe verir. SSCB Yüksek Mahkemesi Harbi Heyeti'nin 16 Mayıs 1957 (Esker Guliyev'e göre 1956) tarihli kararına göre, mahkemenin 12 Ekim 1937'de verdiği hüküm kaldırılır ve Halid Said ölümünden 20 yıl sonra aklanır.¹⁷

Eserleri incelendiğinde gerçek bir Türk milliyetçisi olduğu görülen Halid Said, perde gerisinde kalmış veya bırakılmış isimsiz kahramanlardan yalnızca birisidir. Yaptığı ilmî araştırmalar, onun Azerbaycan ilim ve medeniyet tarihine girmesini sağlamıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı (Arap harfli), Bakû 1926;

Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım (Lâtin harfli), Bakû, 1929;

Muhtasar Üslubiyyat (A. Tağızade ile birlikte), Bakû 1933;

Azerbaycan Mektepleri Üçün Rus Dili, Bakû 1934;

Öten Günler (Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* adlı eserinin tercümesi), Bakû 1928.

1926 yılında Bakû'de teşkil edilen 1. Türkoloji Kurultayı'nın teşkilinde ve icrasında büyük emeği geçen Halid Said, kurultayda birkaç kez de görüşlerini sunmuştur. Hatta, *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı*'ni ortak bir dil oluşturulup oluşturulamayacağı hakkında bilgi vermesi için, kurultay komitesince yapılan istek üzerine hazırlamıştır. Yazar, bu eserinin "Osmanlı,

¹⁵ a.g.e., s. 168.

¹⁶ Esker Guliyev, a.g.m., s. 57; Ziya Bünyadov, a.g.e., s. 168.

¹⁷ Esker Guliyev, a.y. Ziya Bünyadov, a.g.e., s. 169.

Özbek, Kazak Dilleri Arasında Sarfça Münasebet "başlığı altındaki bölümünde, bütün Türklerin ortak edebî bir dil kullanmalarının mümkün olup olmadığının araştırılması gerektiğini ifade ettikten sonra;

"Eğer doğrudan böyle bir şey mümkün olursa, ne için buna girişmeyelim? Garbda yazılan Türkçe bir eserden, şarkta olan Türkler'in de istifade etmesini ne için te'min etmeyelim? Kaşgar'da yazılan bir eserden istifade etmekten Kırım'da olan Türkleri ne için mahrum edelim? Altın Ordu'da yazılan bir kiptan Tebriz'de yaşayan bir Türk ne için mahrum kalsın? Bu hususta düşünmemiz lazım olan yine mühim bir nokta var. Henüz taassub altında ezilmekte olan birçok Türk uruğları var. Onlara ma'nevi yardımda bulunmağa mecburuz. Eğer onların da anlayabileceği bir dil kabul etmek mümkün olmazsa, böyle bir yardım da mümkün olmayacak..." sözleriyle ortak bir Türk dili oluşturulmasının gerekliliğini belirtirken iyi bir Türkçü olduğunu da ortaya koyuyor.

Bu eser, Esker Guliyev'in ifadesine göre, Sovyet Türklojisinin ilk karşılaştırmalı grameridir.¹⁸

Halid Said, Azerbaycan'da Lâtin alfabesine geçilmesi hususunda çalışan ilk ilim adamlarındandır. 1992'de kurulan Yeni Elifba Komitesinde de yer alan Halid Said, bu komitenin en faal kişilerinden biri olur. Komitenin oluşturduğu özel komisyonla-ki bu komisyonda Halid Said dışında, Semed Ağamalıoğlu, C. Memmedguluzade ve Veli Hulufu da bulunuyordu. -7 Eylül 1924'ten 10 Ekim 1924'e dek hemen bütün Türkistan'ı dolaşır. Bu geziyi ve 1. Türkoloji Kurultayı'nın sonuçlarını *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım* adlı eserinde kaleme alır.

Yine Esker Guliyev'in verdiği bilgiye göre, Halid Said'in Türk dilinin sentaks (söz dizimi) üzerine yaptığı bir çalışması ile *Üslubiyyat Nezeriyyesi ve Türk Dillerinin Tarihi Grammatikası* adlı eserleri, kaleme alındığı bilinmekle birlikte, komünist baskı yıllarında ortadan kaybolmuşlardır.¹⁹

Halid Said, *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı* adlı eserinde, "Bu kitaba ilave olmak üzere her üç lehçedeki savtiyyat ve ıstılah mü-nasebetlerine ait ufak bir risale hazırlamaktayız" ve ayrıca, "Bundan sonra Osmanlıca, Azerbaycanca, Özbekçe, Uygurca, Kazakça, Türkmence'nin mukayeseli sarfını yazmak niyetinde bulunduğumuzdan..."²⁰ demekle birlikte,

18 Esker Guliyev, a.g.m., s. 56.

19 Esker Guliyev, a.y.

20 Halid Said, *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı*, Bakû, 1926.

kaynaklar bu eserlerden söz etmemektedir. Bu eserler ya kaleme alınmadı, yahut da diğer eserler gibi ortadan kaldırıldı.

Halid Said, yalnız dil ile değil, edebiyat ve tarih ile de ilgilenmiştir. Bu sahalarla ilgili kaynaklarda geçen eserleri şunlardır²¹: *Çığatay Edebiyyatından Muhazireler, Türkistan Tarihinin Kısa İcmalı, Türk Edebiyyatı Nezeriyyesi*.

Hiç şüphe yok ki, Halid Said'in en önemli eseri, *Divanü Lüğati't-Türk'ün* tercümesidir. Ancak, bu eser basılmadan önce tutuklandığı için, eserin akıbeti hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Esker Guliyev bu hususta iki ayrı bildiren söz etmektedir. Birincisine göre, eserin tam tercümesi (?) 1939'da bitirilir ve S. Malov ile A. Kononov tarafından baskıya verilir. İkincisine göre ise, Halid Said tercüme işini tutuklanmadan önce bitirir ve eserin tercümesi Halid Said'e aittir.²²

Hayatı ve eserleri hakkında vermeye çalıştığımız bu bilgilerden sonra, ortak Türk alfabesi çalışmalarının karanlık noktalarını aydınlatması açısından önemli bulduğumuz *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım* adlı esere geçmek istiyoruz.

Halid Said'in 28 Teşrin-i Sani 1928'de yazıp bitirdiği eser, 1929'da Bakû'de basılmıştır. Birinci sayfasındaki "*Birleşmiş yeni Türk elifbası ile Azerbaycan Lehçesi'nde birinci olarak bu eser teb' edilmiştir*" cümlesinden, Azerbaycan'da Lâtin harfleri ile basılan ilk eser olduğu anlaşılıyor. Umum Şuralar İttifakı Merkezi Yeni Elifba Komitesi tarafından yayımlanan eserin takdimini, Bakû Üniversitesi Şark Fakültesi öğretim üyelerinden Aziz Gubaydullin yapmıştı. Aziz Gubaydullin, bu seyahatnamenin yeni alfabe yolundaki büyük medenî ve inkılâbî hareketin ilk devrini gösterdiğinden Türk-Tatar halk tarihinin mühim bir sahifesi ve Azerî edebiyatında bu devirdeki Türk-Tatar aydınlarının halet-i ruhiyelerini gösteren ilk hatıra kitabı olması sebebiyle önemli olduğunu söylemektedir. (s. 3)

Halid Said, "Yazıcı Terefinden Bir Neçe Söz" başlığı altında, yeni alfabenin hayata geçirilebilmesinin başlıca amilleri olarak 1917 Bolşevik İhtilâli (yazar Oktyabr İnkılâbî demektedir)'ni ve Azerbaycan Yeni Elifba Komitesi tarafından Şuralar İttifakında olan cumhuriyetlere Semed Ağamalıoğlu başkanlığında gönderilen ilk heyetin faaliyetlerini görmektedir (s.5).

Eserin muhtevasını, gönderilen bu heyetin yaptığı işler ile gidilen yerlerde yapılan fikir alışverişleri ve görüşmeler oluşturmaktadır. Yazara göre, bu seferde vaki olan görüşmelerin her kelimesi, yeni alfabe tarihi için gayet önem-

---

21 Esker Guliyev, a.g.m., 56.

22 Esker Guliyev, a.g.m., s. 57.

lidir. Bu devirdeki siyaset adamlarından başlayarak aydınlar, mollalar ve köylülere kadar bütün zümre ve tabaka mensuplarıyla olan görüşmeler kaydedilmiştir. Çünkü, bu önemli geçiş devresinde her tabaka ve zümrenin bu harekete karşı aldıkları vaziyet ile buna karşı olan görüşleri tarih açısından önemlidir (s. 5).

Yazar, eserin yalnızca görüşmeler tutanağı hâlinde kalmaması ve okuyucuların sıkılmaması için, esere az çok bedîî ve tasviri bir renk vermeye çalıştığını; gezi esnasında karşılaştığı tabîî manzaralara dair tasvirlerle müracaat ettiğini; Taşkent, Semerkant gibi önemli şehirler ile eskiden beri oralarda kullanılan alfabe tarihine dair de bilgiler vererek Orta Asya yazı medeniyetinin ilk zamanlarından yeni alfabenin kabulüne kadar geçirdiği devri özetlemeye çalıştığını da ifade eder.

Yazarın özellikle tabiat tasvirlerindeki başarısı, edebî yönünün de güçlü olduğunu göstermektedir. Gerçekten de yapılan bu tasvirler, esere güzel bir hava vermiş, akıcılığı sağlamıştır. Birkaç örnek verelim:

"Katarımız artık, gerb istikametini almışdı. Sağımızda Rostov, solumuzda Don nehri, o bir terefinden, biraz uzakda on dört günlük ay. Ay gümüş, perişan, tar-mar tellerini Don Nehri'ni kucaklayan zümrüd çayırın köküsleri üzerine serpererek, bizimle beraber koşur, trenimizle adeta müsabeke edirdi." (s. 13).

"Sabah olmuşdu. Üfükler birer mecmueyi-eş'ar, tebiet bir menzumeyi, füsunkar idi. Güneş zerrin şuasını zümrüd dağlar üzerine serpir, deniz harelenir, sisler dağlar ile güneş arasında ince, nazik tüller çekir, nesim esiri nefeslerle kayınatı ahiste ahiste yelpazeleyir, sıra sıra ağaçlar gelip geçen aşna, na-aşna seyyahları salamlayırdı." (s. 11)

Birinci kısım, heyetin Kırım seyahatini anlatır. "Haraya ve Ne Üçün Gedirik?" küçük başlığı altında, gezinin istikameti, sebebi ve gezi komitesinin kimlerden oluştuğu anlatılır. Gezi komitesinde; Semed Ağamalhoğlu, Mirza Celil Mehemedguluzade, Veli Hulufu, Halid Said ve bu dört kişi dışında bir doktor, bir vekilharç (masrafları karşılamakla görevli kişi) ve bir de yazıcı bulunmaktadır.

Bu bölümde, Kırım hakkında kısa coğrafik bilgi verildikten sonra, Kırım'ın etnik yapısı hakkında da bilgi verilir ki, Kırım'ın o yıllardaki etnik yapısını göstermesi açısından önemlidir. Burada verilen çizelgeye göre Kırım'da; 321.600 Rus, 164.200 Türk (Tatar), 40.000 Yahudi, 38.100 Alman, 21.200 Rum, 10.600 Ermeni, 4.400 Karaim, 10.600 Bulgar ve diğer küçük gruplarla birlikte 621.706 kişi yaşamaktadır (s. 14). Bu dağılımda dikkati çeken husus, yazarın Karaimler'i Türkün dışında bir etnik grup olarak görmesidir. Bu dışlamaya sebep, Karaim Türklerinin yahudi olması olabilir.

Heyet, Akmesic'te Prof. Bekir Çobanzade ile görüşerek, Kırimlilerin yeni alfabe hususundaki temayülünü öğrenir. Çobanzade, Kırim'da eki alfabeyi ıslah edip kullanmak isteyenler, Lâtin'e geçmek isteyenler ve Kiril alfabesine geçmek isteyenler olmak üzere üç ayrı temayül bulunduğunu söyler. (s. 15)

Akmesic'te ilk toplantı yapılır. Semed Ağamalıoğlu Lâtin harflerine geçmenin gerekliliğini anlatır. Çobanzade de yeni alfabeye mutlaka geçilmesi gerektiğini, ilerlemek için bundan başka çarelerinin olmadığını ifade eder (s. 20-21). Kırim Mearif Komiserliği'nin Terbiye-i İctimaiyye Müdürü Teymurcan Odabaşı ise, Arap alfabesinin ihtiyacı karşılamadığını bildiğini, bu alfabeyle okuma-yazma bilenlerin çok az olduğunu, ancak, iktisadî imkânsızlıklar dolayısıyla eldeki alfabeyi ıslah ederek kullanmanın daha faydalı olacağı düşüncesinde olduğunu söyler (s. 22). Arap alfabesi taraftarı olan Hasan Sabri Ayvazov, alfabe meselesini bütün Türk halklarının ortak meselesi olarak gördüklerini, bu meselenin bütün Türk halklarının vereceği oylarla halledilmesi gerektiğini, aksi takdirde, çoğunluk hangi alfabeyi kullanıyorsa kendilerinin de nüfusça az oldukları için, o tarafta yer almaya mecbur olduklarını belirir (s. 23). Bu konuşmalardan sonra söz alan Halid Said, etkileyici ve ikna edici bir konuşma yaparak, bütün tereddütleri giderir ve bu toplantıdan istenilen sonuç alınır (s. 30).

15 Ekim'de iki yüze yakın kişinin katılımıyla bir genel toplantı yapılır. Bu toplantıda, Semed Ağamalıoğlu, Halid Said, Bekir Çobanzade, Osman Akçokraklı, Cefer Gafarov, Edhem Feyzi, İlyas Tarhan, Cemaleddinov (Yeni Alfabe Komisyonunun Kırim temsilcisi), Ömer İpçi ve Veli Hulufu görüşlerini sunarlar. Yapılan müzakerelerden sonra toplantıdan şu sonuç çıkar:

"Bugün, Ekim İnkılabı'nın her bir kıvılcımından kendisine bir yenilik kabul etmekte olan Kırim gençliği, şüphesiz şarkın kurtuluşunda can meselesi olan alfabe meselesinde de hiçbir zaman eskilik, taassup vs. kurbanı olmayıp her zaman bu meselede yeniliğin ilk safında bulunacak. Bugün, alfabe inkılâpçılarından, Türk-Tatar aleminde Latin alfabesini kabul etme taraftarı olan Ağamalıoğlu yoldaşın konuşmasını dinledikten sonra aşağıdaki kararı kabul ediyoruz:

Her ne kadar Lâtin alfabesini resmî olarak kabul edip hayata geçirmek erken ve güç olsa da bugünkü cereyanın dışında kalmayıp yavaş yavaş Lâtin alfabesinin kabulü için zemin hazırlamalıyız. Bundan dolayı Mütешеbbisler adı altında altı kişiden oluşan bir komisyon teşkilini uygun görüyor, komisyona şu kişileri aday gösteriyoruz: Osman Akçokraklı, Kerim Cemaleddin, Mahmud Nedim, Bekir Çobanzade, Cefer Gafarov, İlyas Tarhan."

Eserin ikinci kısmı Türkistan seyahatini anlatır. Kırım'dan yola çıkan heyetin ilk durağı Moskova olur. Burada 18 saat kalan heyet, Taşkent'e doğru yola çıkar. Uzun ve meşâkkatli bir yolculuktan sonra Taşkent'e ulaşılır. Burada, Taşkent'te ilk Usul-i Cedid Mektebini açan ve 1906'dan 1917'ye kadar yenilikçi gençlere rehberlik eden Münevver Kari ile görüşülür ve yeni alfabe hususundaki görüşleri alınır. Kari, eski alfabenin ihtiyacı karşılamadığını ve çok zor olduğunu ifade ettikten sonra, yeni alfabeye mutlaka geçilmesi gerektiğini anlatır (s. 55).

Ertesi gün Hulufu ile Halid Said, Muallimler İttifakı başkanı Yusuf Aliyev ile görüşür. Aliyev, Münevver Kari gibi düşündüğünü, gerekirse şehrin bütün Türk öğretmenlerinin katılacağı bir toplantı düzenleyebileceğini söyler (s. 57). Aynı gün Halid Said, Maarif Komiseri ile de ayak üstü bir görüşme yapar. Maarif Komiseri de bu işin bir an önce yapılması gerektiği görüşündedir (s. 57).

Bir gün sonra, Özbek, Türkmen ve Kazak ilmî şuralarından da üyelerin katılımıyla bir toplantı yapılır. Toplantı sonucunda, Özbek ve Türkmen üyeler yeni alfabe tarafında, Kazak üyeler ise, karşısında yer alır. Ancak, yapılacak olan bir Türkoloji Kurultayı'na katılacaklarına dair söz verirler (s. 61).

Türkistan'da yapılan bu görüşmeler, yetkili organların Moskova'da bulunmaları dolayısıyla kesin bir sonuç varmaz. Bu sebeple heyet, Taşkent'ten ayrılmak zorunda kalır. Bakû'ye geri dönüşte, Orenburg, Ufa ve Kazan'a uğrayan heyet, buralarda da bir dizi görüşmelerde bulunur. Ancak, Kazaklar ve Tatarlar, meseleye yeterince ilgi göstermezler. Başkurtlar ise, heyeti büyük bir memnuniyet ile karşılar ve yeni alfabe kabul etmeye çoktan hazır olduklarını bildirirler (s. 68).

Üçüncü kısım, Türkoloji Kurultayı'nı ve kurultaydan sonra yapılan işleri anlatır.

Ekim 1924'te Bakû'ye geri dönen heyet, Umumî Türkoloji Kurultayı'nın yapılması için hazırlıklara başlar. Hazırlıklar Ocak 1926'ya kadar sürer ve nihayet davetliler Bakû'ye gelmeye başlar. Kurultayın sonucu merak edilmektedir. Kazaklar ile Tatarlar aleyhtedir. Kırgızlardan destek sözü gelmiştir, ancak, Özbeklerle Türkmenlerin düşünceleri net değildir. Ayrıca, Türkiye Türklerinin düşünceleri de önemlidir. Ağamalıoğlu, Halid Said'i Özbekler ve Türkiye'den gelen Fuat Köprülü ile görüşmek üzere görevlendirir (s. 88). Halid Said, Özbeklerin yeni alfabe lehinde oy kullanacaklarını öğrenir. Daha sonra Köprülü ve Hüseyinzade Ali ile görüşerek düşüncelerini sorar. Köprülü, kendilerine hükûmet tarafından bir talimat verilmediğini, bu sebeple çekimser kal-

mak zorunda olduklarını, ancak, kurultaydan yeni alfabe taraftarlarının galip ayrılmasını istediğini ifade eder²³ (s. 917).

Şubat 1926'da kurultay toplanır. Kurultayın açış konuşmasını Ağamalıoğlu yapar. Türk tarihi, edebiyatı ve diline dair pek çok bildiri sunulur. Bildirilerin ardından yeni alfabe meselesine geçilir. Program gereği iki lehte ve iki aleyhte konuşma yapılacaktır. Kazak heyetinden Ahmed Baytursunov ve Tatar heyetinden Alimcan Şeref aleyhte konuşur. Azerbaycan Maarif Komiserliği Sanat ve Yüksekokullar Müdürü Celil Mehemedzade ve Azerbaycan Yeni Elifba komitesi üyelerinden Ferhad Ağazade lehte konuşur. Müzakerelerin ardında oylamaya geçilir ve yeni alfabe taraftarları oy çokluğuyla kazanırlar. Dağıstan heyetinden Korkmazov başkanlığında oluşturulan komisyon, kararı açıklar. Karara göre, Lâtin alfabesinin Arap alfabesinden her yönüyle üstün olduğu kabul edilmiş, ancak, kararın hayata geçirilmesi her cumhuriyetin kendi isteğine bırakılmıştır (s. 94-95).

Kurultay bittikten hemen sonra, yeni alfabe lehine oy veren cumhuriyetlerin vekillerinden oluşan özel bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıda alınan karara göre; vekiller memleketlerine döner dönmez heyetler oluşturacaklar, kendi dillerinin özelliklerine göre yeni alfabe projeleri hazırlayacaklar ve bu projeler daha sonra yapılacak bir konferansta birleştirilecektir (s. 96).

Eser, Azerbaycanda Mirze Feteli Abundov'la başlayan yeni alfabe fikrinin, Azerbaycan Yeni Elifba Komitesinin gayretleriyle hayata geçirilip, bütün Türk-Tatar kavimlerinin toplandığı bir kurultayda oy çokluğu ile kabul edilmesi özetlenerek bitiriliyor (s. 145).

Türkoloji'ye büyük hizmetlerde bulunan Halid Said Hocayev'in Türkiye Türklüğü tarafından yeterince tanınmamış olmasını büyük kayıp addediyoruz. Halid Said'i daha etraflıca ve Türkoloji için gerçekten büyük bir öneme sahip olduğunu düşündüğümüz *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra Ve Duygularım* adlı eserini tanıtanın mutluluğunu taşıyoruz. Türkiye Türkçesine kazandırılması çalışmalarını da sürdürdüğümüz bu eserin, 1. Türkoloji Kurultayı'nın karanlık noktalarını aydınlatacağını ve Türkolojide büyük bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz.

23 Fazıl Ağış, bu konuyla ilgili olarak, Abdülbaki Gölpınarlı'nın kendisine anlattığını söylediği şu hatırasını naklediyor: "1979'un başlarında Abdülbaki Gölpınarlı'nın Üsküdar'daki evindeyiz. Lâf lâfı açtı ve söz Bakü'de yapılan Türkoloji Kurultayı'na geldi. Gölpınarlı'nın bu hususta söylediği şeyler gayet ilgi çekiciydi. Gölpınarlı özetle şöyle dedi: "Atatürk, Köprülü'yü Bakü'ye gönderirken Lâtin harflerini kastederek, emperyalistlerin harflerini kabul etmeyelim. Şu anda kullandığımız harfler üzerinde ısrar edelim" dedi. Bunu söylerken ben de oradaydım. Ama, Köprülü Bakü'de Lâtin harflerinin kabul edilmesini savunur ve Arap alfabesinin bırakılması gerektiğini ifade eder. Köprülü, yurda döndükten sonra, Atatürk Köprülü'yü bu tavrından dolayı tebrik etmiş ve ona imzalı bir portresini hediye etmiştir. Üstünden onca yıl geçmiş olmasına rağmen, Atatürk'ün bu hususta niçin böyle davrandığını hâlâ anlayabilmiş değilim."